

Görkəmli şərqşünaslar

Professor Aida İmanquliyevanın Azərbaycan şərqşünaslıq elminin inkışafında rolu

Gövhər Baxşəliyeva

*millət vəkili, AMEA akad. Z. Bünyadov
adına Şərqşünaslıq İnstitutunun direktoru,
filologiya elmləri doktoru, professor*

"Öz əsərlərində yaşayanlar ölmürlər"

Kristian Bovio

Azərbaycan elminin çox-
əsrlik inkışafı tarixində XX əs-
rin xüsusi yeri var. Möhz bu za-
man ölkəmizdə elmın ən müxtə-
lif sahələrinin çağdaş metodolo-
giya əsasında sistemli inkışafı və
çıxıklanması başlanır. Digər
elm sahələri ilə yanaşı ictimai
və humanitar elmlər də sürətlə
inkışaf edir, milli və ümumbəşər
elmına dəyərli töhfələr verir. Bu
sıradə Azərbaycan şərqşünaslıq
elmini ayrıca qeyd olunmalıdır.
Məhz bu dövrdə Rusiya və Av-
ropa şərqşünaslığının ən mütə-
rəqqi ənənələri və milli təcürbə
zəminində respublikamızda
şərqşünaslıq elminin ən müxtəlif
sahələri intensiv təşəkkül və tə-
kamül mərhələsi yaşamış,
qüdrətli elmi potensial yaranmış,
yüksək ixtisaslı milli şərqşünas
kadrlar yetişmişdir. Hər əsəri
elmdə yeni söz, yeni tapıntı olan
parlaq alimlər, işıqlı şəxsiyyətlər
öz fundamental tədqiqatları ilə
Azərbaycan şərqşünaslığının
özünəməxsus simasını müəy-
yənleşdirib, keçmiş sovet şərq-
şünaslığında xüsusi "Azərbaycan
mektəbi"nin mövcudluğunun
etiraf olunmasını təmin etmişlər.
Görkəmli şərqşünas-alim, Azər-
baycanda ərəbşünaslıq üzrə ilk
qadın filologiya elmləri doktoru,
professor Aida xanım İmanquliyeva

həmin məktəbin inkışafında
böyük xidmətləri olan, eyni
zamanda keçmiş ittifaq və
dünya miqyasında onu layiqincə
təmsil edən nüfuzlu alimlərimizdən
olmuşdur. Dərin nəzəri bilikləri,
analitik təfəkkürü, geniş
erudisiyası, zəngin mütaliəsi, bir
neçə Şərq və Qərb dillərini bil-
məsi sayəsində apardığı tədqiqatlar
və yazdığı əsərlər qısa bir
vaxt ərzində ona növbəti keçmiş
Sovetlər Birliyində, hətta bir
çox xarici ölkələrdə geniş şöhrət
gətirmişdir.

Aida Nəsir qızı İmanquliyeva
1939-cu il oktyabrın 10-da Bakı
şəhərində ziyalı ailəsində anadan
olmuşdur. 1957-ci ildə Bakı
şəhərinin 132 saylı orta məktəbini
qızıl medalla bitirmişdir. Həmin ildə
Azərbaycan Dövlət Universitetinin
(indiki BDU-nun) Şərqşünaslıq fakültəsinin
ərəb filologiyası bölməsinə daxil
olmuşdur. 1962-ci ildə universiteti
bitirəndən sonra həmin universitetin
Yaxın Şərq xalqları ədəbiyyatı tarixi
kafedrasının aspirantı olmuş, daha sonra
keçmiş SSRİ EA Asiya xalqları institutunun
aspiranturasında təhsil almışdır.
1966-cı ildə namizədlik dissertasiyasını
uğurla müdafiə edən Aida İmanquliyeva
Azərbaycan EA Şərqşünaslıq İnstitutu

tunda öz məhsuldar elmi fəaliyyətinə
başlamışdır.

Aida xanım elmin bütün inşiləy-
li-yoxsul yollarını pillə-pillə keçmişdi,
öz zəhməti, istedadı, zəkası, qabiliyyəti
sayəsində kiçik elmi işiklərdən baş
elmi işi, söhbət müdiri, elmi işlər üzrə
direktor müavini və nəhayət, Azər-
baycan Elmlər Akademiyası Şərqşünaslıq
İnstitutunun direktoru vəzifəsinə
ucalmışdır.

1989-cu ildə Aida xanım İmanquliyeva
Tbilisi şəhərində müvəffəqiyyətlə
doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş,
filologiya elmləri doktoru elmi dərəcəsinə
və tezliklə bu ixtisas üzrə professor
rütibəsi almışdır.

3 monoqrafiyanın ("Mixail Nüaymə
və "Qələmlər birliyi", M., 1975; "Cübrən Xəlil Cübrən",
B., 1975; "Yeni ərəb ədəbiyyatı korifeyləri",
B., 1991) və 70-dən artıq elmi məqalənin
müəllifi olan A.N. İmanquliyeva Şərq
filologiyası sahəsində yazılmış bir
çox elmi əsərlərin redaktoru olmuşdur.
O həmçinin Azərbaycan EA Şərqşünaslıq
İnstitutunda fəaliyyət göstərən "Asiya
və Afrika xarici ölkə ədəbiyyatları"
ixtisası üzrə müdafiə surasına
sədrlik etmişdir.

Prof. A.N. İmanquliyeva Azərbaycan
şərqşünaslıq elmini dəfələ

Aida xanım Şərqşünaslıq İnstitutunun əməkdaşları ilə

lərlə respublika hüdüdlərindən uzaqlarda (Moskva, Kiyev, Poltava, Sankt-Peterburq, Hamburq, Halle və s.) layəqlə təmsil etmişdir.

Aida İmanquliyeva elmi-təşkilati fəaliyyətində yüksək ixtisaslı orşşünas kadrların hazırlanmasını daim diqqət mərkəzində saxlamışdır. Təsadüfi deyil ki, institutun "Ərəb filologiyası" şöbəsinə başçılıq etdiyi qısa müddət özündə onun bilavasitə səyləri ilə 10-dan artıq namizədlik dissertasiyası müdafiə edilmişdir.

Aida İmanquliyeva Ümumittifaq Şərqşünaslar Cəmiyyəti Rəyasət Heyətinin, Şərq ədəbiyyatlarının tədqiqi üzrə Ümumittifaq Koordinasiya Şurasının və Azərbaycan Yazıçılar Birliyinin üzvü olmuşdur.

Ö, uzun illər pedaqoji fəaliyyətdə də səmərəli məşğul olmuş, Azərbaycan Dövlət Universitetində ərəb filologiyası fənnindən müəhazirələr oxumuşdur.

Professor A.İmanquliyeva Şərq-Qərb qarşılıqlı ədəbi əlaqə və təsiri problemini sistemli şəkildə araşdıran ilk azərbaycanlı alimdir. Şərq və Qərb mədəniyyətlərinin qarşılıqlı təsir və əlaqələrini öyrənərkən, alim hər iki ədəbiyyatın ümumbəşəri dəyərlərini əsas götürür, mədəni tərəqqiyi şərtləndirən amillərə istinad edir. Onun tədqiqatları nəticəsində bütün dövrlər üçün aktuallığını saxlayan

mütlüq bir həqiqət müəyyən olmuşdur: Şərqin bir çox ölkələrinin müasir inkişafı bir gərəkliliyi ortaya qoyur - Qərbin mədəni dəyərləri o zaman yerli zəmində kök sala və onu zənginləşdirən bilər ki, onlar Şərq ənənəsinə və milli xarakterə uyğun formalarında əxz edilirlər. Alimin çoxsaylı elmi əsərlərində Qərb və Şərq mədəni ənənələrinin sintezi, yaradıcı üslubun inkişafı və yeni bədii cərəyanların təşəkkül tapması tədqiq olunur ki, bu da növbəti ərəb ədəbiyyatının, həmçinin bütün yeni Şərq ədəbiyyatlarının həmin aspektdə öyrənilməsi üçün çox mühüm zəmin yaradır və metodoloji əhəmiyyət daşıyır.

Bir vaxtlar Qərb və Şərq mədəniyyətlərinin qarşılıqlı əlaqə və təsirinin tədqiqi hakim ideologiyanın tələblərinə uyğun olaraq, ciddi təhriflərə məruz qalırdı. Şükürlər olsun ki, o zamanlar artıq arxadaqdır, ön plana işə qarşılıqlı yox, sivilizasiyaların dialoqu, orta mədəni və mənəvi dəyərlər çəkilib. Lakin elə o dövrədə yetişən və alim kimi formalaşan nadir istedad sahibləri var idi ki, zamanı qabaqlayaraq problemə ideoloji konyunktur mövqeyindən deyil, universal modellər, ümumbəşəri dəyərlər müstəvisində yanaşırdılar. Aida Nəzir qızı İmanquliyeva məhz belə alim-tədqiqatçılardan idi.

Bir alim kimi Aida xanım İmanquliyevanın maraq dairəsi geniş və çoxşaxəli idi. Bununla belə, onun çoxsaylı elmi araşdırmalarının əsas tədqiqat obyekti ərəb mədəniyyəti idi.

XIX əsrin sonlarında bir çox ərəb ölkələrinin, ilk növbədə Livanın, ictimai-siyasi və iqtisadi həyatındakı problemlər insanları vətəni tərk edib kütləvi şəkildə ABŞ-a mühacirət etməyə məcbur etdi. Livan yaradıcı ziyalıların ABŞ-a, xüsusilə də, Nyu-York şəhərinə mühacirəti ilə ərəb mədəniyyətinin təşəkkülü başlandı, bu da on nəticədə yeni ərəb ədəbiyyatının formalaşmasında əhəmiyyətli rol oynayan xüsusi və özünəməxsus "Suriya-Amerika məktəbi"ne çevrildi. Ərəb ədəbiyyatını fəal şəkildə öcnəbi ədəbiyyatların təcrübəsinə qoşmaq yolu ilə onu yeniləndirmək missiyası rolu "Suriya-Amerika məktəbi"nin aparıcı nümayəndələrinin üzünə düşdü.

Alimin çoxsaylı və gərgin araşdırmaları sayəsində aşağıdakı nəticələr əldə edilmişdir: Ərəb mədəniyyəti nümayəndələrinin ədəbi yaradıcılığının əhəmiyyəti ondadır ki, onlar Avropa və Amerika ədəbiyyatının etik və bədii dəyərlərini yenilik rübində əxz etmiş, yeni formada ifadə etmiş, onların nailiyyətlərini on yaxşı milli ənənələrə sintezdə təəssüm etdirmişlər. "Suriya-Amerika məktəbi"nin ən istedadlı sonatkarları öcnəbi ədə-

biyyatlardan məhz ərəb ölkələrinin ən mühüm ictimai inkişaf tələblərinə cavab verən nailiyyətləri mənimsəmişlər. Bu yazıçılardan fəaliyyəti sayəsində XX əsrin əvvəllərində ərəb ədəbiyyatı regional birliklər çərçivəsində qanım qalmaq ənənəsinə dəfə dəfə dünya ədəbi prosesinə fəal şəkildə qoşula bilməmişdir. "Suriya-Amerika məktəbi" yazıçıların yaradıcılığı qeyri-adi bir sintezin nümunəsi oldu - onun

təbi"nin adı çəkilən üç cərəyanla təməlinin nəticəsi burada müəyyən bədii metodların formalaşması oldu: "göl məktəbi" və transsendentalizm Cübran və Ər-Reyhaniyin yaradıcılığında romantik metodun təşəkkül tapmasına səbəb oldu, rus ədəbiyyatı ilə əlaqə və ünsiyət realistik Nüayməni formalaşdırdı".

Tədqiqatçı məhəç ədəbiyyatı yaradıcılarının ədəbi-bədii üslubunun bütün incəliklərini tədqiqat obyektinə çevirir: "Mühacir yazıçılar yeni ədəbi üslubun yaradıcıları idilər. Onlar mümkün qədər bu üslubu arxazımlardan, ağır sintaktik quruluşlardan, müxtəlif növ süni bezək yığımından azad etmişlər. Bununla bərabər, onlar ərəb klassik ədəbiyyatının ənənə və dəyərlərinə sayğılı münasibət nümayiş etdirmişlər".

Alim ərəb məhəç ədəbiyyatının ən müxtəlif bədii üsluba malik nümayəndələrinin yaradıcılığını araşdırır: Nüayməni yaradıcılığında rus ədəbiyyatının təsiri ilə formalaşan tənqidi realizmi öyrədi, Cübran yaradıcılığında ingilis pəncəsi, Cübranın təsiri ilə romantik üslubun inkişaf prosesini izlədi. Amerika transsendentalistlərinin Əmin Ər-Reyhani və digərillərinin yaradıcılığında oynadığı rol müəyyən olmuşdur. Bu zaman o, yüzlərə ədəbiyyat oxuyur, yazıçıların ən məşhur əsərlərini təhliif edir, onları yaradıcılıq metodunu, dünyagörüşünü, nəsr və poeziya dillərinin təkamülünü, lirizmi,

A.İmanquliyevanın M.Nuaymənin 100-illiyinə həsr olunmuş elmi konfransda çıxışı. Poltava, 1989

müxtəlif qəhrəman obrazlarının xüsusiyyətlərini tədqiq edir, dünya ərəbşünaslığında ilk dəfə olaraq ərəb-Amerika, Qərbi Avropa və rus ədəbi əlaqələrinin məzhi və əhəmiyyətini tam aşkar edir, ərəb məhcər ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndələrinin bədi üslubunun formalaşmasında Qərb və rus ədəbiyyatlarından mənimsəmə prosesi və onun nəticələrini müəyyənləşdirir.

Alimin gəldiyi qənaətə görə, ədəbi inkişaf prosesi gedişində maarifçilik, sentimentalizm cizgiləri qeyd olunan ərəb yazıçıları tərəfindən aradan qaldırılmış, romantizmin və tənqidi realizmin poetikası mənimsənilmişdir. Beləcə onlar içərisində olduqları tarixi gerçəkliyi əks etdirmək üçün çox zəruri olan yeni ideya və yeni formaları özündə daşıyan Qərb mədəniyyəti və ədəbiyyatının nailiyyətlərindən yaradıcı surətdə faydalanmışlar.

Bu yazıçıların hər biri öz yaradıcılıq metoduna xas olan etik və bədi dəyərlər ehtiyatını işə salaraq, onu özünəməxsus şəkildə bədi təcrübədən keçirmişdir. Cübran və Ə-Reyhani Qərb romantizminə müraciət etmişlər. Lakin ərəb romantik şairlərinin fərqli olaraq, bu yazıçılar yalnız onun zahiri xüsusiyyətlərini mexaniki şəkildə qəbul etməmiş, romantizmi yaradıcı metod kimi, yəni onlara ərəb gerçəkliyinə öz münasibətlərini ifadə etmək imkanı verən yeni nəzər nöqtəsi kimi mənimsəmişlər. Onlar ilk olaraq maarifçiliyin artıq darılmış çərçivəsini qırıb romantizm cəbhəsinə keçmişlər. Cübranın və Ə-Reyhəninin yaradıcılığında romantik istiqamət nəinki mənimsənilmiş, həm də zənginləşmiş və mürekkəbləşmişdir. Bu, bir tərəfdən ərəb ədəbiyyatının xüsusi ənənələri ilə Qərb romantizmi təcrübəsinin mürekkəb sin-

tezi nəticəsində, digər tərəfdən hər iki sənətkarın fərdi istedadı sayəsində baş vermişdir. Beləcə, onlar ümumbəşəri problemlərin qoyuluşu səviyyəsinə yüksəlmiş və dünya ədəbi prosesinin nəinki bərabərhüquqlu iştirakçısı olmaq, həm də yeni bədi dəyərlərin dünya ədəbiyyatına ötürücüsü kimi çıxış etmək imkanı qazanmışlar.

A.İmanquliyeva araşdırmalarının sonunda belə bir müddəa irəli sürür ki, ərəb ədəbiyyatı xarici ədəbiyyatlardan nailiyyətlərdən faydalanmasında ilk növbədə məhcər ədəbiyyatı nümayəndələrinə borcludur. Məhcər yazıçıları Qərb ədəbiyyatının pozitiv təsiri orbitində olaraq, onun ən yaxşı nailiyyətlərini mənimsəmiş və özlərinə məxsus şəkildə inkişaf etdirmişlər. Öz əsərlərində milli ruhu və milli koloriti qoruyub saxlaya bilən bu yazıçıları yeni ərəb ədəbiyyatının inki-

şafında özəvsiz rol oynamışlar. Məhz onların yaradıcılığı sayəsində XX əsr ərəb ədəbiyyatının mövzu dairəsi genişlənmiş, janr tərkibi daha da rəngarəng olmuş, bədi ifadənin yeni formaları yaranmış və ərəb ədəbiyyatı ümumbəşər mədəniyyətinin ayrılmaz hissəsinə çevrilmişdir.

Bütün bunlarla bəhom A.İmanquliyeva tədqiqatlarında mövzu ilə əlaqəli ümumbəşər elmi-ədəbi və fəlsəfi fikrində mövcud olan müxtəlif ideya axınlarını, onların xüsusiyyətlərini, təbii sahələrini öyrənmiş və nəzəri təhlillər aparmışdır. Bu işə onun araşdırmalarının dünya standartları səviyyəsinə olmasının, təkcə ərəb ədəbiyyatı ilə bağlı üçün deyil, bütövlüklü ilə filoloji düşüncə üçün ümumən nəzəri əhəmiyyətini təmin etmişdir.

Aida xanım 15 il birgə çalışan bir insan kimi bir məsələni də xüsusi vurğulamaq istəyirəm. Ulu Tann Aida xanımı yaradarkən, çox saxavətli olmuş, ona yüksək şəxsi və intellektual keyfiyyətlərlə yanaşı, qibtədoğuran bir zahiri gözəllik də bəxş etmişdi. Onun gözəlliyini vəsf etmək üçün bəlkə də Füzuli qələmi, Vaqif təbi, Ələgər sözü gərəkdir. Çünki bu zahiri gözəllik onun dəxli ələmi, zəngin mənaevi dünyası, incə ruhu və həssas qəlbii ilə tam bir harmoniya təşkil edirdi...

Bu günlərdə görkəmli şərqşünas-alim, elm təşkilatçısı, pədaqoq, filologiya elmləri doktoru, professor Aida xanım İmanquliyevanın yubileyidir. Yaşasaydı, ailəsi, həmkarları, tələbələri ilə birlikdə bu günü fərəhlə qarşılayardı. Çox təəssüf ki, onun ömür yolu qısa oldu. Am-

ma onsuz ötən illər bir həqiqəti də ortaya qoydu: Aida xanım bizdən yalnız cismən ayrılib - adı dillərdən düşmüş, xatirəsi ürəklərdən silinmir. Onun ruhu aramızda dolayır, övladlarında, əsərlərində, tələbələrində, həmkarlarında yaşayır, yolunuzu işıqlandırır, bizi sabaha səsləyir. Əsərləri döna-döna oxunulur, təhlil və tədqiq edilir, təcrümə olunur, yenidən işıq üzünə görünür. Nə qədər ki, onun alim qələmi ilə uğrunda mübarizə apardığı ideya və amallar aktuallığını itirməyib, nə qədər ki, Şərq və Qərb münasibətlərində tam anlaşma bərqərar olmayıb, insanlar döna-döna Aida İmanquliyevanın əsərlərinə müraciət edəcək və gələcək nəsillər onun daim minnətdarlıqla xatırlayacaqlar.

M.Nuaymanın 100-illiyinə həsr olunmuş elmi konfransın iştirakçıları. Poltava, 1989